

Jauna iepazīšanās ar Garlību Merķeli

Aija Taimiņa (sast.). *Garlībs Merķelis. Rokraksti. Seniespiedumi. Grafikas darbi.*

Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2021. ISBN 9789934610097.

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0050.10

2019. gadā par godu Garlība Merķeļa 250 gadu jubilejai Latvijas Nacionālajā bibliotēkā tika atklāta Merķelim veltīta rokrakstu, seniespiedumu un grafikas darbu izstāde. Tās idejas un tekstu autore ir LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas vadītāja, vadošā pētniece *Dr. philol.* Aija Taimiņa. 2021. gadā tika izdots Aijas Taimiņas sastādīts monumentāls izstādes katalogs, kas pircējiem kļuva pieejams tikai 2022. gadā.

Tas nav izstādes katalogs šī vārda parastajā nozīmē ar lakoniskiem prezentēto tēmu vai artefaktu aprakstiem, vispārzināmu patiesību akadēmiskiem pārstāstiem, kas no jauna uzspodrināti ar mūsdienu tehnoloģijām un nodrukāti papīra formātā, kā pēdējā laikā tik bieži notiek no atkārtotāšanās nogurušajā, skaļajā, mantkārīgajā Latvijas un Eiropas garīgajā tukšumā. Patiesībā tas ir līdz šim nebijis intelektuālās vēstures žanrs: ideju un tēmu asorti, kur kontekstā ar Garlību Merķeli un viņa laikmetu iekļauts visas Eiropas ideju vēstures koncentrēts papildskaidrojums, ieskaitot bijušo Krievijas impēriju. Turklāt tas darīts, bieži atklājot jaunas nianšes it kā jau zināmajā, uzdodot jaunus jautājumus vai jau zināmo parādot jaunā gaismā. Tā rezultātā Aijas Taimiņas skaidrojumi liek pārvērtēt Garlība Merķeļa personību un viņa daudzās atziņas, kā siena vālu uzirdinot pelēt sākušo Eiropas garīgo mantojumu, kura gaišās un

tumšās puses te izklātas kultūrvēsturiskā vienotībā.

Ja izstādes kataloga autore šādu darbu veidotu kā daiļliteratūras sacerējumu, iespējams, tas līdzinātos Milorada Paviča “Hazāru vārdnīcai”, tikai latviešu lasītājs, lielā mērā identificējoties ar stereotipiski uztverto Merķeļa sacerējumu “Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadu simteņa beigās” (1796), “hazāru” vietā “latviešus” ievietot nevarētu, jo latvieši gan tiešā, gan metaforas nozīmē ir tikai viens aspekts pretrunīgā domātāja Merķeļa pasaulē, turklāt bieži vien tikai līdzeklis, lai paustu autora uzskatus par visai tālaika Eiropai (un pat pasaulei) būtiskām kārtu sabiedrības un tās modernizācijas iespēju problēmām. Kataloga sastādītāja to ļoti labi ir izpratusi un drosmīgi izgaismojusi visus daudzus ar Merķeļa radošo darbību saistītos pavedienus, necenšoties tos cenzēt, saīsināt vai vienkāršot.

Merķeļa biogrāfija darbā izklāstīta, aplūkojot daudzšķautņainos laikmeta garīgos strāvojumus, ieskaitot viņa dalību brīvmūrnieku organizācijā – Karaliskajā Jorkas draudzības lielložā, kurā pēc Merķeļa rekomendācijas tika uzņemts arī vācu klasiskās filozofijas pīlārs Johans Gotlībs Fihte. Lasītājs soli pa solim var izsekot visām Merķeļa garīgajām metamorfozēm no viņa agrīnajiem sacerējumiem. Tā “Apcerējumā par dzijas mākslu” (1794) atrodam bieži pārpras-tā un kļūdaini interpretētā protestantu

domātāja Johana Valentīna Andrē cildinājumu, varam ko vairāk uzzināt par Merķeļa veiktajiem angļu dzejnieka Aleksandra Poupa un kultūru pētniecības metodoloģijas pioniera Šarla de Monteskjē tulkojumiem utt. Protams, Franču revolūcijas konteksts, kur Merķelis nonāk Eiropas radikālo ideju krustugunīs, viņa polemika ar laikabiedriem un vēršanās pret Napoleona agresiju katalogā ieņem sevišķu vietu, tāpat kā latviešiem veltīto darbu tematikas analīze un Merķeļa recepcijas apskats. Eiropas un Baltijas intelektuālās vēstures pētnieki nevar ignorēt arī Merķeļa rakstura pretrunīgās šķautnes – kaut vai viņa konfliktu ar Jelgavā dzimušo Kazimiru Ulrihu Bēlendofu, sensitīvo vēsturnieku, dzejnieku, rakstnieku un ideālas draudzības meklētāju, kurš apvieno romantisma agrīno un brieduma posmu un, pateicoties recepcijai Johanna Bobrovska daiļradē, ir guvis plašāku ievēribu (starp citu, arī Francijā, kur mūsdienu Eiropas garīgā strupceļa rezultātā vērojama pievēršanās traģisko vācu domātāju literārajam un filozofiskajam mantojumam, kas saglabājies kopš 18.–19. gadsimta mijas).

Visi šie intelektuālie pavedieni kā vākos notverts zirnekļa tīkls tā arī paliek karājamiem ārpus grāmatas un dod iespēju lasītājam sekot kādam pavedienam, to šķetinot tālāk. Materiāla un resursu ir pietiekami, bet tas var nebūt zināms, ja nepasaka priekšā. Un, cik nu iespējams, Aijas Taimiņas veiktajā apkopojumā priekšā tiek pateikts. To lasot, mēs pārliecināties, ka intelektuālo vēsturi jeb ideju vēsturi nevar saskaldīt atsevišķos fenomenos, tos aplūkojot izolēti, kā bieži noticis Garlība Merķeļa darbības vērtējumā.

Saprotot, ka nevaram novilkt pārliecinošu robežu starp apgaismību un romantismu, nebrīnīsimies, ka “romantismam naidīgais apgaismotājs” Merķelis “Apcerējumā par dzejas mākslu” romantiķiem identiskā veidā aicina mazdēlos iekvēloties “bardu melodijām”. Un vai tad Merķeļa autoritāte – vācu apgaismības pārstāvis un vienlaikus tautas mutvārdu daiļrades un senču aizmirsto garamantu popularizētājs Johans Gotfrīds Herders – nav viens no vēlākās romantisma tradīcijas spēcīgākajiem iniciētājiem? Bardu melodijas un seno ķeltu pseidotautasdziesmas Džeimsa Makferzona viltojumā viņam bija tāds pats ceļvedis kā Merķelim vai daudziem vācu romantiķiem “tautas dvēseles” meklējumos. Neskatoties uz publicistikas samazgu vērpēti, ko, atdarinot franču sarkastiskās polemikas paraugus, Merķelis vērs pret vācu romantiķiem, viņš pats vēlāk Makferzona stilā samocītu jaunības opusu pārveido neveiklā, politiski garnētā sacerējumā “Vanems Imanta: latviešu teika”, par ko no sirds smieties varētu daudzi nopietni romantisma teorētiķi. Protams, ne jau latviešu sabiedrības daļa, kas šo, tāpat kā *ars apodemica* elementiem rotāto Merķeļa “Vidzemes senatni”, iekļāva nacionālisma laikmetam atbilstošā pasaules redzējumā.

Atkāpjoties no katalogā apkopotā materiāla, der atcerēties, ka, piemēram, kosmopolītiski radikālajiem latviešu marksistiem (F. Roziņam, J. Jansonam u. c.) Merķelis bija un palika tikai pavājš Žana Žaka Ruso ideju interprets. Un žēl... Jo ne jau tikai Merķeļa reklamētās Heinriha Čokes kooperācijas atziņas, bet arī daudzi citi viņa sniegtie pārvaldības padomi Latvijā tā arī

nekad nerealizējās. Aijas Taimiņas apkopotais materiāls to spilgti parāda.

Merķeļa traģēdija bija pārāk plašā, izkļiedētā pieeja jebkurai problēmai, ar ko viņš aizrāvās, tā arī nespēdams konkrētu tēmu pietiekami dziļi un sistemātiski izpētīt. Tomēr tas deva iespēju izdarīt drosmīgus secinājumus par gandrīz visām sava laika Eiropas un pasaules norisēm, ieskaitot feodālisma palieku negatīvās sekas Vācijā, agrīnā kapitālisma liekulīgo negodīgumu Anglijā, dāņu valodas perspektīvas utt. Imanuela Kanta recepcija, kas minēta katalogā, Merķelim pēc būtības bija diezgan šaura un aprobežota, viņš nesāka domu gaitu līdzīgi

Kantam – ar paša prāta robežu noskaidrošanu –, taču tas neliedza viņam vācu lasītāju informēt, piemēram, par Kanādu, Peru indiāņiem, arābiem un pat sniegt praviša Muhameda dzīves aprakstu. Un, protams, mūžīgās sāpes par saskaldīto, atpalikušo Vāciju (psiholoģiski pat “Latviešu” kontekstā) un drosme stāties pretī Napoleona imperiālismam. Garlība Merķeļa biogrāfijas un darbu izvēsta prezentācija Aijai Taimiņai ir bijis veids, kā noteikt 18.–19. gadsimta Eiropas diagnozi, netieši aicinot tālāko paveikt lasītājam, ja viņš tam ir gatavs. Vai Latvijas lasītājs un zinātnieks kā domātājs pēc būtības ir tam gatavs?

Zanda Gūtmane, *Dr. philol.*, Liepājas Universitāte

Balsis un atbalsis sievietes rakstniecībā

Anita Rožkalne. *Brīvie vektori. Versija par Gundegu Repši.*

Rīga: Dienas Grāmata, 2022. ISBN 9789984595646.

Zīta Kārklā. *Lemiesošanās. Sievišķās subjektivitātes geneoloģija latviešu rakstnieču prozā.*

Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2022. ISBN 9789984893617

DOI: 10.35539/LTNC.2023.0050.11

Pēdējie gadi latviešu literatūrā uzskatāmi par latviešu rakstniecības vēstures un personību aktualizācijas laiku – autoru kolektīvajā monogrāfijā mūsdienīgā veidā pārskatīta padomju laika dzejnieces Montas Kromas daiļrade, Benedikta Kalnača grāmatā Eiropas literatūras kontekstā izvērtēts Blaumaņa devums, ar Levas Kalniņas komentāriem turpina iznākt Veronikas Strēlertes raksti, parādās sērijas “Es esmu...” romāni un monogrāfijas par latviešu klasiķiem. Līdzās šiem izdevumiem izceļami divi darbi, kas veltīti rakstniecēm sievietēm – Zītas Kārklas monogrāfija

“Lemiesošanās. Sievišķās subjektivitātes geneoloģija latviešu rakstnieču prozā”, kurā feminisma skatījumā aptverts sievietes rakstniecības attīstības ceļš 50 gadu garumā, un Anitas Rožkalnes apjomīgais pētījums “Brīvie vektori. Versija par Gundegu Repši”. Abos pētījumos īpaši akcentēta sievietes rakstnieces īpašā balss un abas autore nav vairījušās arī no savas balss skanējuma, tāpēc pastāv vilinājums tos apskatīt ciešās paralēlēs. Tomēr pētījumu konceptuāli atšķirīgā ievirze liek pievērsties katram no tiem kā atsevišķi aplūkojamam veikumam.